

Ingrid Kušniráková

Pacienti a zdravotnícky personál bratislavskej nemocnice milosrdných bratov v ranom novoveku¹

Abstract: *The study deals with the history of the Hospital of Brothers of Mercy in Bratislava in the Early Modern Time with to scope to describe it's staff and confessional, age and social structure of it's patients. The Brothers of Mercy administered it's hospitals according to the orders observance, its personnel and admission of patients also responded to its stipulations. The reforms of Maria Theresia and Joseph II. intervened in the all aspects of the orders life and its hospitals and also modified the staff and structure of patients in Bratislava's infirmary.*

Key words: *Brothers of Mercy – hospital – infirmary – Early modern period*

Príchod milosrdných bratov do Bratislavy

Úroveň zdravotníckej starostlivosti v Uhorsku v ranom novoveku výrazne zaostávala za krajinami západne od jeho hraníc. Do roku 1770 neexistovala na jeho území lekárska fakulta, záujemci o lekárske povolanie boli odkázaní na finančne náročné štúdium na zahraničných univerzitách. V krajine pretrvával trvalý nedostatok lekárov, stálu prítomnosť lekára sa do polovice 18. storočia podarilo zabezpečiť len slobodným kráľovským mestám. Služby univerzitne vzdelaných doktorov boli v tomto období nedostupné väčšine uhorského obyvateľstva, čiastočne ich suplovali chirurgovia-ránhojiči, kúpeľníci, lekárnici a pôrodné babice. Zdravotnícku starostlivosť v obmedzenom rozsahu poskytovali špitály alebo xenodochia, ktoré od stredoveku existovali v niektorých uhorských mestách a mestečkách. Tieto inštitúcie napriek svojmu názvu neboli zdravotníckymi zariadeniami, ale dobročinnými inštitúciami, ktoré poskytovali trvalé zaopatrenie rôznym kategóriám odkázaných osôb a v prípade potreby im mohli poskytnúť aj služby lekára či chirurga.²

1 Štúdia je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0085/2010 Od provincie k metropoli. Bratislava v 19. a 20. storočí – obraz mesta v sociálnom a politickom kontexte, ktorý sa riešil na Historickom ústave SAV v rokoch 2010-2012.

2 K dejinám zdravotníctva v Uhorsku v ranom novoveku podrobnejšie: Mária BOKESOVÁ-UHEROVÁ, *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*, Martin 1989; Mária BOKESOVÁ-UHEROVÁ, *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*, Bratislava 1973.

Prvým zdravotníckym zariadením v Uhorsku, ktoré sa venovalo výlučne liečeniu chorých a časovo obmedzenej hospitalizácii pacientov bola nemocnica milosrdných bratov v Bratislave. Iniciátorom jej vzniku bol ostrihomský arcibiskup Juraj Szelepcsényi, ktorý v roku 1672 pozval do mesta milosrdných bratov z viedenského konventu tejto rehole. Vytvoriť primerané materiálne zázemie pre novovzniknutú charitatívnu alebo cirkevnú inštitúciu bolo povinnosťou fundátora, preto arcibiskup pre potreby konventu a nemocnice zakúpil na predmestí bývalý csákyovský palác spolu s príslušným majerom, lúkami, poliami a ovocným sadom. So súhlasom panovníka vykúpil majetok od všetkých daní, kontribúcií a poplatkov. Súčasťou zakladajúcej fundácie bola aj suma 3000 zlatých na opravu a zariadenie budovy, tri vinice v Rači a víno s obilím, ktoré malo rehoľníkovi pomôcť preklenúť obdobie do ďalšej úrody.³

Príchod milosrdných bratov do Bratislavy bol súčasťou silnejšieho rekatolizačného tlaku, ktorému bolo uhorské obyvateľstvo vystavené po odhalení sprisahania uhorských šľachticov proti Habsburgovcom v roku 1669. V krajine sa skončilo obdobie relatívnej náboženskej slobody. Protestantom sa odobrali chrámy, ich kňazi a učitelia boli prinútení konvertovať alebo emigrovať a tí, ktorí odolali nátlaku, boli odsúdení na nútené práce. Brány uhorských miest sa otvorili novým náboženským rádom, ktoré mali prispieť k rekatolizácii ich obyvateľstva. V období po roku 1670 sa v Bratislave na pozvanie ostrihomských arcibiskupov usadilo niekoľko náboženských rádov, ktoré mali prispieť k rekatolizácii obyvateľov mesta a milosrdní bratia boli prvým z nich.

Juraj Szelepcsényi ne zvolil Bratislavu za sídlo prvého uhorského konventu milosrdných bratov náhodne. Väčšie skupiny chudobných osôb odkázaných na pomoc a podporu okolia sa stali charakteristickou črtou mestských komunit a Bratislava v ranom novoveku patrila k najväčším a najľudnatejším mestám krajiny. Pre katolíkov a ich dobročinné inštitúcie predstavovala silnú výzvu aj početná evanjelická komunita, ktorá žila v meste. Charita sa v ranom novoveku stala súčasťou konfesijného boja, katolícke i protestantské elity sa usilovali čo najlepšie postarať o svojich chudobných spoluveriacich, aby sa kvôli vidine hmotnej pomoci nedali zlákať do tábora „súperiacej“ konfesie. Dobročinnosť v ranom novoveku v sebe spájala pomoc telu so starostlivosťou o dušu, ktorá sa považovala za jej hlavný cieľ a poslanie. Charitatívne aktivity vždy dopĺňalo vzdelávanie vo viere, podporovanie v náboženskej horlivosti, udelenie podpory sa často podmieňovalo účasťou na bohoslužbách a prijatím sviatostí.

3 Magyar Országos Léveltár Budapest (ďalej len MOL), fond C 39 (ďalej len f. C 39), LAD. D, fasc. 14.

Stavebný vývoj konventu a nemocnice

Prvé roky existencie konventu významne poznačili stavovské povstania. V roku 1683 kláštornú budovu s nemocnicou úplne zničil požiar, ktorý vypukol v dôsledku ostreľovania vtedajšieho Schönordorfského predmestia vojskami Imricha Thökölyho. Vďaka podpore cirkevných a svetských elit sa milosrdným bratom podarilo budovu obnoviť. Kláštorný kostol vybudoval v rokoch 1690-1692 na vlastné náklady barón Ján Maholányi, kráľovský personál, príbuzný a dedič Juraja Szelepcsényiho.⁴ Po skončení výstavby zakúpil vtedajší ostrihomský arcibiskup Leopold Kollonich maholányiovský palác situovaný južne od kostola s cieľom postaviť novú kláštornú budovu. L. Kollonich však náhle zomrel, v krajine vypuklo ďalšie stavovské povstanie a výstavba kláštorného komplexu sa musela odložiť na niekoľko desaťročí. Základný kameň kláštora posvätil egerský biskup Anton Erdödy až v roku 1723, stavba bola posvätená 29. novembra 1728. Celý komplex kostola, kláštora a nemocnice bol podľa pôvodného ranobarokového projektu materského kláštora vo Viedni dokončený po polstoročnej zdĺhavej výstavbe.⁵

Hlavná fasáda kláštorného komplexu bola situovaná smerom k mestskému opevneniu, medzi krídlami rozloženými do šírky vynikala vertikála kostola. Na fasáde chrámu i v rizalitoch bočných krídel boli umiestnené barokové plastiky. Interiér kostola tvoril jednododový priestor ukončený presbytériom a bočné kaplnky.⁶ Jednopochoďová budova kláštora sa rozprestierala po oboch stranách kostola okolo uzavretého nádvorja. V južnej časti bol umiestnený špitál, obytné priestory rehoľníkov sa nachádzali na východnej strane budovy. Severná časť komplexu za kostolom bola dokončená ako posledná a prenajímala sa na bývanie. Za kláštorom sa nachádzala zeleninová záhrada, ovocný sad a park, kláštorný komplex dopĺňal cintorín s márniceou.⁷

Vnútorne priestory kláštora tvorilo päť pomyselných blokov – špitál, lekárňu s laboratóriom, kuchyňa s jedálňou a skladovými priestormi na potraviny, celý rehoľníkov a kostol s kryptou. Špitál predstavovala priestranná miestnosť s posteľami pre pacientov, jednotlivé posteľe boli oddelené zástenami. V čele miestnosti sa nachádzal oltár, pri ktorom sa slúžili bohoslužby a pobožnosti pre pacientov. Na poschodí boli situované celý rehoľníkov a hosťovské izby pre vzácne návštevy.⁸ Prevádzka špitála s početným pacientami si vyžadovala aj ďalšie priestory, najmä sklady posteľnej bielizne, uterákov a obväzového mate-

4 Archív mesta Bratislavy (ďalej len AMB), fond Bratislavské kláštory, Milosrdní bratia, Knihy, Historia domus (1672-1948), fol. 8.

5 *Bratislava Mateja Bella*, Bratislava 1984, s. 81.

6 Anton BAGIN – Jozef KRAJČÍ, *Kostoly a kaplnky hlavného mesta SSR Bratislavy*, Bratislava 1988, s. 82-83.

7 *Bratislava Mateja Bella*, s. 82.

8 V polovici 18. storočia sa v kláštore často zdržiaval egerský biskup Anton Erdödy.

riálu; obslužné miestnosti, v ktorých sa prali obvazy a čistili sa chirurgické nástroje a osobitnú miestnosť, v ktorej sa uchovával odev pacientov počas ich hospitalizácie.⁹

Personálne obsadenie kláštora

Konvent milosrdných bratov v Bratislave mal na začiatku svojej existencie šesť členov, do 70. rokov 18. storočia vzrástol ich počet na tridsať. Počet rehoľníkov bol podmienený najmä finančnými možnosťami konventu a počtom pacientov. Personálne obsadenie kláštora bolo dané jeho dobročinnými aktivitami a každodennými povinnosťami. Na čele kláštora stál prior so svojim zástupcom. O pacientov sa starali ošetrovatelia a chirurgovia, lekárňik viedol lekárnik so svojimi pomocníkmi. Okrem zdravotníckeho personálu tvorili rehoľné spoločenstvo milosrdných bratov kňazi, kuchári, správca, účtovník a vrátnik, početnú skupinu predstavovali zberatelia almužien. Do priameho kontaktu s pacientami nemocnice prichádzali najmä ich ošetrovatelia. Chorým podávali predpísané lieky, zraneným obväzovali rany, upravovali postele, menili posteľné prádlo, nevládných pacientov podľa potreby umývali, česali a čistili od parazitov. V čase obeda a večere ťažkých pacientov odvedli k stolu, nevládných nakŕmili. Pacientom nemocnice mali byť neustále k dispozícii aj rádoví kňazi. Ich povinnosťou bolo pravidelne slúžiť omše a pobožnosti v nemocničnej kaplnke, pacientov poučovať o viere, vysluhovať sviatosti a umierajúcich sprevádzať na ich poslednej ceste.¹⁰

Príslušnosť k rádu milosrdných bratov neotvárala cestu k významnejšej cirkevnej kariére, ale spájala sa najmä s manuálnou prácou pri ošetrovaní chorých, vedení lekárne a pri zabezpečovaní každodenného chodu kláštora, prípadne so zbieraním almužien. Ani jedna z týchto aktivít sa nepovažovala za primeranú pre osoby urodzeného pôvodu, preto členovia rádu, vrátane bratislavského konventu, pochádzali najmä zo stredných vrstiev mestského obyvateľstva. Do bratislavského kláštora prichádzali rehoľníci z rôznych častí podunajskej monarchie Habsburgovcov, dorozumievacim jazykom bola nemčina.

Podľa regule rádu mali v každom kláštore milosrdných bratov žiť maximálne dvaja kňazi. V bratislavskom kláštore vďaka podpore šľachtickej rodiny Csákyovcov žili dlhodobo traja kňazi. Od rehoľných kňazov sa nevyžadovalo univerzitné štúdium teológie, väčšina z nich ukončila len skrátený filozofický a teologický kurz. Zrejme z tohto dôvodu rehoľní kňazi v nedeľu a vo sviatok nekázali vo svojom kostole, ale povolávali na túto činnosť dvoch kapucínov z miestneho kláštora. Napriek tomu, že ťažiskom činnosti milosrdných bratov nebola pastorácia a cirkvi mali slúžiť najmä ošetrovaním chorých, milosrdní bra-

9 MOL, C 39, LAD, D, fasc. 14.

10 Tamže.

tia podobne ako väčšina rádov v potridentskom období dokázali úspešne osloviť rôzne vrstvy obyvateľstva. Dôkazom obľuby bratislavského kláštora milosrdných bratov medzi veriacimi je veľký počet zádušných omší, ktoré sa ročne odslúžili v kláštornom kostole a pomerne vysoká finančná čiastka, ktorú veriaci darovali kláštoru na tieto ciele.¹¹

Milosrdní bratia napriek všetkým povinnostiam spojených s prevádzkou kláštornej nemocnice ostávali v prvom rade rehoľníkmi, ktorí museli žiť podľa rádovej regule a viesť duchovný život, ktorý im predpisovala. Provinciál Germánskej provincie v liste adresovanom Miestodržiteľskej rade v roku 1772 uviedol, že rehoľníci ráno a večer venujú hodinu spoločným modlitbám v chóre, večer si štvrtihodinu spytujú svedomie. V priebehu dňa im regula rádu predpisuje ešte hodinu a pol spoločného rozjímania, zvyšok dňa trávia prácou, okrem obedňajšej a večernej prestávky, ktorá je určená na regeneráciu tela.¹²

Bratislavská nemocnica milosrdných bratov mala pôvodne vlastných rádových lekárov, doktor lekárskych vied Bartolomej Raurik patril k zakladajúcim členom konventu. V 18. storočí sa od tejto praxe ustúpilo a nemocnica využívala služby mestských lekárov. Najdlhšie trvala spolupráca s Karolom Perbergom, ktorý žil v Bratislave od roku 1726. Najprv pracoval ako domáci lekár vo viacerých miestnych kláštoroch a v mnohých šľachtických rodinách usadených v meste. V roku 1735 sa stal mestským lekárom, dlhé roky pôsobil ako referent zdravotníckej komisie Miestodržiteľskej rady. Od roku 1727 pracoval ako vedúci lekár v nemocnici milosrdných bratov a v tejto funkcii pôsobil viac ako 50 rokov.¹³ Od roku 1782 žil v hosťovskej izbe kláštora, za svoj pobyt (vrátane stravy, kúrenia a starostlivosti o koňa) platil dohodnutý poplatok 1000 zlatých ročne.¹⁴ Podľa záznamov v Historii domus pôsobil v nemocnici ešte v roku 1785 vo veku 83 rokov.¹⁵ Súčasťou personálu nemocnice bolo aj svetské služobníctvo, ktoré vykonávalo najmä manuálne práce spojené s udržiavaním čistoty a poriadku.

Dobrodinci kláštora a konventu

Finančná situácia i samotná existencia cirkevnej alebo dobročinnnej inštitúcie v ranom novoveku výrazne závisela od podpory cirkevných a svetských elít. Bratislavský konvent milosrdných bratov vzhľadom na svoje pôsobenie v hlavnom meste krajiny, v sídle Uhorskej komory a Uhorskej miestodržiteľskej rady sa mohol spoľahnúť na dobročinnosť

11 V roku 1782 sa v kláštornom kostole odslúžilo 275 zádušných omší ročne, ako protihodnotu získal kláštor kapitál v hodnote 5 500 zlatých, kúriu a vinice v Rači.

12 MOL, C 39, LAD, D, fasc. 14.

13 István VÁMOSSY, *Beiträge zur Geschichte der Medizin in Pressburg*, Poszony-Pressburg 1902, s. 65-66.

14 AMB, fond Bratislavské kláštory, Milosrdní bratia, Knihy, Historia domus (1672-1948), fol. 48.

15 Tamže, fol. 8.

a zbožnosť v meste žijúcej šľachty, ale cirkevných hodnostárov a mešťanov. Okrem zakladateľa Juraja Szelepcsényiho a jeho príbuzného Jána Maholányiho sa významným mecenášom konventu na konci 17. storočia stal ďalší ostrihomský arcibiskup Juraj Szechényi, ktorý mu v roku 1695 daroval fundáciu v hodnote 20 tis. zlatých. Kláštor sa tešil priazni dobrodincov aj v 18. storočí, počet jeho fundácií ako aj výška darovaného kapitálu pozvoľna vzrastali až do nástupu Jozefa II. na uhorský trón. Milosrdní bratia v Bratislave si dokázali získať priazeň a podporu najvyšších vrstiev uhorskej spoločnosti, ich nemocnici daroval fundáciu palatín Mikuláš Pálffy, krajinský sudca Štefan Koháry, radca Uhorskej komory Anton Grassalkovich, brat. župan Jozef Pálffy, ostrihomský arcibiskup František Barkóczy a ďalší.¹⁶

Pacienti nemocnice

Podľa regule rádu poslaním nemocníc milosrdných bratov bola krátkodobá hospitalizácia a nie starostlivosť o dlhodobo choré osoby, preto bratislavská nemocnica neprijímal duševne chorých pacientov, handicapované osoby bez končatín a starých nevládných ľudí.¹⁷ Počet pacientov nemocnice závisel najmä od jej priestorových a finančných možností. V čase vzniku mala nemocnica 8 lôžok, vďaka výstavbe nových priestorov a podpore dobrodincov vzrástla jej kapacita do roku 1780 na 50 postelí a nezmenená ostala až do konca 18. storočia.

Rastúce príjmy nemocnice sa priaznivo prejavili aj aj v počte hospitalizovaných pacientov. Na prelome 17. a 18. storočia sa v nemocnici liečilo ročne sto osôb, o sto rokov neskôr ich bolo takmer tisíc. Nárast pacientov je zrejмый najmä po roku 1740 a úzko súvisí s počtom a hodnotou fundácií, ktoré kláštor v tomto období získal.¹⁸

Pacienti nemocnice pochádzali v sledovanom období najmä z nižších vrstiev mestskej komunity, silnú prevahu mali nádenní robotníci, pohoniči, sluhovia, tovariši a učni. Po roku 1723 pomerne početnú skupinu pacientov tvorili sluhovia v meste žijúcich uhorských magnátov, zamestnancov Uhorskej komory a Miestodržiteľskej rady. V nemocnici sa liečili najmä osoby z nižších priečok šľachtického služobníctva – paholkovia od dobytká, pohoniči, kočiši, ale aj lokaji, husári a záhradníci, zriedkavejšie kuchári či hudobníci. Tretiu početnejšiu skupinu pacientov predstavovali katolícki kňazi, pustovníci z kalvárie nad mestom a klerici z miestneho seminára sv. Imricha. Kňazi zvyčajne nemali farnosť

¹⁶ Tamže, fol. 88.

¹⁷ MOL, C 39, LAD. D, fasc. 14.

¹⁸ V roku 1740 sa v nemocnici liečilo 316 osôb, v roku 1751 až 842.

a v knihe pacientov boli uvedení ako „žiadatelia“.¹⁹ Medzi hospitalizovanými osobami sa občas vyskytli aj hudobníci alebo klauni. Vo všeobecnosti možno povedať, že pacienti nemocnice pochádzali z prostredia, ktoré im v čase choroby nemohlo poskytnúť pomoc a opateru. Dôvodom mohla byť skutočnosť, že v meste nemali príbuzných alebo sa členovia ich rodiny museli postarať o vlastné živobytie a nemohli ošetrovať, prípadne ani živiť chorého príbuzného.

Napriek tomu, že nemocnica bola určená pre chudobné osoby, zachované zoznamy pacientov naznačujú, že nemocnica neprijímala ľudí, ktorí sa živili pouličným žobraním, prípadne túto skutočnosť milosrdní bratia neuvádzali vo svojich záznamoch. Ak k menu pacienta nemohli uviesť jeho povolanie, nahradili ho pojmom „chudobný muž“, prípadne uviedli jeho profesiu s poznámkou, že je bez práce. Ťažko však môžeme potvrdiť alebo vylúčiť, či toto označenie automaticky znamená, že išlo o žobráka. Avšak aj tieto skupiny tvorili len nepatrnú časť z celkového počtu pacientov.

Na základe zoznamov hospitalizovaných osôb môžeme konštatovať, že správcovia nemocnice pri prijímaní pacientov uprednostňovali do polovice 18. storočia mužov vo veku 20-40 rokov. Deti a mládež do 20 rokov sa v tomto období hospitalizovali v nemocnici častejšie ako starší muži, ktorí sa v nemocnici liečili len v ojedinelých prípadoch. Od 40. rokov môžeme sledovať postupný ústup od tejto praxe a o tri desaťročia neskôr tvorili pacienti nad 40 rokov približne 15% z celkového počtu ročne liečených osôb. Dĺžka hospitalizácie bola v sledovanom období rôzna, zvyčajne trvala od niekoľkých dní po niekoľko mesiacov.

Z hľadiska konfesionalnej príslušnosti v sledovanom období jednoznačne prevažovali pacienti katolíckeho vierovyznania, nekatolíci tvorili len nepatrné percento z celkového počtu hospitalizovaných pacientov.²⁰ Regula rádu predpisovala milosrdným bratom ošetrovať chudobné osoby bez ohľadu na ich vierovyznanie, ale ani ona nemohla nič zmeniť na skutočnosti, že charitatívne inštitúcie v Uhorsku raného novoveku mali vždy konfesionalný charakter a stali sa prostriedkom náboženského boja. Pacienti protestantského vierovyznania nemocnicu milosrdných bratov zámerne nevyhľadávali, nakoľko v katolíckom prostredí im vždy hrozilo riziko, že budú vystavení tlaku na zmenu viery.

19 Kňazi zrejme dostávali lepšiu starostlivosť ako bežní pacienti, nakoľko sa v knihe pacientov pri ich mene uvádza poznámka „k jeho stavu primeraná starostlivosť“. Niektorí z nich dostali aj samostatnú izbu, prípadne strávili v nemocnici dlhšiu dobu, ktorá výrazne presahovala bežný čas liečby (jeden z kňazov strávil v nemocnici viac ako rok).

20 AMB, Bratislavské kláštory, Milosrdní bratia, Knihy, Knihy prijatých pacientov 1696-1920.

Bratislavský kláštor v čase reforiem Márie Terézie a Jozefa II.

Milosrdní bratia po príchode do Uhorska spravovali svoje kláštory a nemocnice podľa rádoých pravidiel, nezávisle na uhorských cirkevných a svetských jurisdikciách. Po vzniku Miestodržiteľskej rady v roku 1723 postupne rástli ambície štátnej moci podriaďiť svojej kontrole náboženské i dobročinné aktivity rádu. Každodenný život v kláštoroch a nemocniciach milosrdných bratov však najvýraznejšie poznačili reformné opatrenia Márie Terézie a Jozefa II. Uhorské kláštory milosrdných bratov v komunikácii so štátnou mocou reprezentoval ako celok najmä provinciál Germánskej provincie, ktorý sa snažil obhájiť štátnou mocou kritizovaný spôsob jeho existencie a pôsobenia. S jednotlivými kráľovskými nariadeniami a ich dôsledkami sa však už každý kláštor musel vysporiadať sám.

Mária Terézia vo svojom nariadení z roku 1772 prikázala reštrikciu počtu rehoľníkov vo všetkých kláštoroch milosrdných bratov, ktoré boli odkázané na zbieranie almužien. Bratislavskému konventu povolila dvanásť rehoľníkov, ktorí reálne nemohli zvládnuť všetky činnosti spojené s prevádzkou kláštora, nemocnice, lekárne a kláštorného kostola. Okrem toho časť rehoľníkov trvalo zbierala almužny a kláštor sa musel postarať aj o tých členov rehoľnej komunity, ktorí kvôli chorobe či starobe nemohli pracovať. Mária Terézia síce akceptovala tento argument, ale potrebný personálny stav prikázala doplniť svetským služobníctvom, ktoré považovala za poslušnejšie a jeho vydržiavanie za finančne výhodnejšie. Provinciál odmietol takéto riešenie s tvrdením, že služobníctvo sa vyhýba práci s chorými, je nestále a službu rýchlo opustí pre vidinu lepšieho zárobku. Vo svojej argumentácii spochybnil aj tvrdenie, že svetskí zamestnanci sú pre kláštor lacnejší ako rehoľníci. Podľa jeho názoru boli výdavky na stravu v oboch prípadoch rovnaké, peniaze ušetréné na rehoľnom odevu sa vyplátili svetským osobám ako mzdy. Po dlhom vyjednávaní panovníčka v roku 1774 upustila od znižovania počtu rehoľníkov v jednotlivých kláštoroch, daný stav sa však musel zachovať a zmeniť sa mohol len so súhlasom Miestodržiteľskej rady.²¹ Bratislavský konvent mal v uvedenom roku tridsať členov a ich počet ostal nezmenený až do konca 18. storočia.²²

Bratislavský konvent získal privilégium Leopolda I. z roku 1690 právo zbierať almužny na celom území Uhorska. Odtedy časť rehoľníkov trávila značnú časť roka na cestách po krajine a zbierala milodary pre svoj kláštor. Mária Terézia sa snažila obmedziť žobranie rehoľníkov argumentami, že dlhý pobyt mimo rehoľnej komunity ohrozuje ich rehoľnú disciplínu a samotné zbieranie almužien obťažuje obyvateľov krajiny. Vedenie provincie odmietlo tieto argumenty s tvrdením, že cesty mimo kláštor nepredstavujú nebezpečenstvo pre zbožnosť rehoľníkov, lebo vždy majú presne určený čas návratu do svojho kláš-

21 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 14.

22 AMB, fond Bratislavské kláštory, Milosrdní bratia, *Historia domus* (1672-1948), fol. 51n.

tora a na ďalšie cesty sa vydávajú až po duchovnej obnove. Zbieranie almužien nevnímali ako záťaž pre obyvateľstvo, lebo podľa jeho názoru ani jeden rád v Uhorsku neurobil pre verejné dobro toľko ako milosrdní bratia. Rehoľa si napokon právo zbierať almužny neobmedzene na celom území Uhorska uchránila.²³ Po roku 1772 až do konca 18. storočia sa z 30 členov bratislavského konventu venovalo tejto činnosti vždy osem až deväť rehoľníkov.

Mária Terézia v snahe obmedziť výdavky na rehoľníkov určila ročne na zaopatrenie jedného z nich 80 zlatých, 60 zlatých na stravu a zvyšok na ošatenie.²⁴ Táto suma bola pomerne nízka a milosrdným bratom mohla poskytnúť len skromnejší životný štandard. V nasledujúcich rokoch Miestodržiteľská rada túto čiastku niekoľkokrát valorizovala, najvýraznejšie v posledných rokoch 18. storočia. V roku 1799 predstavoval ročný rozpočet na jedného rehoľníka 150 zlatých, z tejto sumy bolo 120 zlatých určených na stravu, zvyšok na odev.²⁵

Výčitky Márie Terézie, že ošetrovanie pacientov sa venuje len nepatrná časť rehoľníkov sa zrejme aspoň čiastočne zakladali na pravde. Zoznam členov bratislavského kláštora z roku 1777 uvádza, že pacientov ošetrovali len štyria rehoľníci, ďalší traja pracovali v lekární. Okrem priora a subpiora tvorili rehoľnú komunitu traja kňazi, deväť osôb zbieralo almužny, ostatní rehoľníci zabezpečovali každodenný chod kláštora a pracovali v kuchyni, v záhrade alebo sa starali o sklady potravín a vínne pivnice.²⁶ Zrejme pod tlakom štátnej moci postupne vzrastal počet rehoľníkov, ktorí sa starali o pacientov a pomocné práce prevzalo svetské služobníctvo. V roku 1783 pracovalo v kláštornej nemocnici päť ošetrovateľov a štyria chirurgovia, zdravotnícky personál dopĺňali dvaja lekárnici.²⁷

Reformy Márie Terézie sa pacientov kláštornej nemocnice výraznejšie nedotkli. Mária Terézia v snahe predísť šíreniu infekcii nariadila, aby sa v každej nemocnici vytvorili tri nemocničné izby, v ktorých by sa oddelene liečili akútne chorí, pacienti s infekčnými chorobami a rekonvalescenti. Provinciál vo svojej reakcii argumentoval finančnou náročnosťou tohto opatrenia a tvrdil, že v ich nemocniciach sa ešte infekciou nikto nenakazil. Za najúčinnnejšie protinfekčné opatrenia považoval oddelenie postelí zástenami a pravidelné vetranie. Mária Terézia nepresadila ani ďalšiu svoju požiadavku, aby milosrdní bratia poskytovali pacientom dlhodobú starostlivosť a nielen krátkodobú hospitalizáciu. Pojem krátkodobá hospitalizácia je však v tomto prípade relatívny, lebo časť pacientov strávila v nemocnici aj dva - tri mesiace a vo výnimočných prípadoch aj dlhšie obdobie.

23 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 14.

24 Tamže.

25 AMB, fond Bratislavské kláštory, Milosrdní bratia, Knihy, Historia domus (1672-1948), fol. 60n.

26 Tamže, fol. 39.

27 Tamže, fol. 71.

Napriek vzniknutým trecím plochám medzi panovníčkou a uhorskými kláštormi milosrdných bratov možno konštatovať, že obdobie jej panovania prinieslo bratislavskej rádovej nemocnici a jej pacientom viac pozitív ako negatív. Všeobecné zdravotnícke nariadenie *Normativum generale in re sanitatis* prijaté v roku 1770 vytvorilo právny rámec pre činnosť rádovej nemocnice a lekárne a definovalo požiadavky na vzdelanie rehoľníkov, ktorí ošetrovali pacientov a pripravovali lieky. Mária Terézia svojimi nariadeniami vytvárala tlak, aby v rámci rehoľnej komunity vzrastal počet zdravotníckych pracovníkov a kláštor efektívnejšie využíval dostupné finančné prostriedky. Panovníčka napriek svojim reformným ambíciám rešpektovala rádové zvyky a tradície, uznala argumenty provinciála a čiastočne ustúpila zo svojich požiadaviek. Vďaka jej štedrosti významne vzrástli príjmy kláštora a nemocnice. V roku 1776 darovala kláštoru fundáciu v hodnote 4 000 zlatých a v nasledujúcom roku mu priznala pravidelnú ročnú podporu z Uhorskej komory. V čase jej panovania kulminovala aj dobročinnosť v meste žijúcich cirkevných a svetských elít. V rokoch 1740-1780 získal kláštor fundácie v hodnote takmer 33 tisíc zlatých, vďaka ktorým mohol výrazne zvýšiť počet lôžok v nemocnici.

Roky vlády Jozefa II. vnímali predstavitelia rádu i bratislavského kláštora milosrdných bratov ako obdobie plné príkoria a šikanovania zo strany štátnej moci. Prior kláštora musel opakovane predkladať Miestodržiteľskej rade súpis hnutelného a nehnuteľného majetku, pravidelne zasielať vyúčtovanie príjmov a výdavkoch a informovať o všetkých personálnych zmenách medzi rehoľníkmi i svetským služobníctvom. Nariadenia Jozefa II. negatívne ovplyvnili rádový a náboženský život rehoľnej komunity ako aj majetkové pomery kláštora a nemocnice. Neistota, ktorú vyvolali unáhlené a uhorské tradície nerešpektujúce reformy panovníka spôsobila, že v čase jeho panovania kláštor získal len minimum nových fundácií, ktoré by zvýšili jeho príjmy.

Reformy Jozefa II. významne zasiahli aj do štruktúry pacientov rádových nemocníc. Na základe nariadení panovníka, dovtedy výlučne zdravotnícke zariadenia, začali poskytovať dohodobú starostlivosť duševne chorým rehoľníkom a kňazom. Pre ich potreby museli všetky nemocnice milosrdných bratov zriadiť na vlastné náklady oddelené izby, v bratislavskej nemocnici ich vzniklo desať. Každý chovanec si musel so sebou priniesť zariadenie do cely a odev primeraný svojmu stavu. Provinciál stanovil ročný poplatok za zaopatrenie rehoľníka na 150 zlatých a svetského kňaza na 200 zlatých. Náklady za pobyt rehoľnej osoby mal hradiť jeho materský kláštor, poplatok za svetského kňaza mal platiť diecézny biskup z príjmov jeho biskupstva. Táto nová povinnosť spôsobovala nemocniciam milosrdných bratov ťažkosti a finančné straty, nakoľko stanovené poplatky sa plátili vždy s veľkým časovým oneskorením.²⁸

28 Tamže, fol. 66n.

Na príkaz Jozefa II. museli milosrdní bratia prijať do svojich nemocníc aj duševne chorých dlhoročných zamestnancov ústredných štátnych úradov alebo ich príbuzných. O ich prijatí a prípadnom prepustení do domáceho prostredia nerozhodoval prior konventu alebo lekár nemocnice, ale panovník a Miestodržiteľská rada. Na ilustráciu možno uviesť príklad Františka Hatoša, syna zosnulého sekretára – jubilanta Miestodržiteľskej rady. V roku 1783 Miestodržiteľská rada nariadila bratislavskej nemocnici milosrdných bratov hospitalizovať chlapca kvôli jeho údajným záchvatom blúznenia. Náklady za jeho pobyt mala hradiť Bratislavská župa. Jeho matka Klára Hatosová v roku 1784 požiadala o prepustenie chlapca z nemocnice, preto Miestodržiteľská rada nariadila nemocničnému lekárovi, aby vyšetril jeho zdravotný stav a zistil, či je spôsobilý žiť mimo nemocnice a stretávať sa s ľuďmi. Následne prior konventu 4. mája 1784 informoval Miestodržiteľskú radu, že chlapec blúznil len pár dní po prijatí a vďaka liečbe posledných osem mesiacov už nejaví známky duševnej choroby. Na základe tohto posudku Miestodržiteľská rada 10. mája 1784 povolila, aby sa chlapec vrátil domov. Matka však musela prevziať plnú zodpovednosť za správanie a činy.²⁹

Bratislavský kláštor milosrdných bratov vďaka svojim dobročinným aktivitám nebol ohrozený rušením kláštorov v čase panovania Jozefa II. a na rozdiel od konventov iných žobravých rádov si ubránil právo zbierať almužny po celej krajine a panovník mu ponechal aj pravidelnú ročnú podporu z Uhorskej komory. Opatrenia Jozefa II. však spôsobili v kláštore úpadok rehoľnej disciplíny, ktorý sa nepodarilo odstrániť ešte dlho po jeho smrti. Kláštor ale pomerne rýchlo stabilizoval svoje finančné pomery a už koncom 90. rokov 18. storočia začal s výstavbou nového traktu kláštornej budovy, do ktorej sa umiestnilo novovzniknuté oddelenie pre rekonvalescentov.

29 Tamže, fol. 70, 83, 84.

Summary

Patients and Nursing Staff of Brothers of Mercy Hospital in Bratislava in the Early Modern Period

The study deals with the history of the hospital of Brothers of Mercy in Bratislava in the Early modern period with the aim to describe its staff; confessional, age and social structure of its patients. According to character and mission of the order, the members came mainly from the urban society. Regulars from all parts of Habsburg monarchy met in Bratislava's cloister, communication language was mainly German. Prior and subprior administrated the cloister, the religious community also constituted from priests, sick nurses, apothecaries and religious, who cared for service of the cloister and hospital. The cloister had own order's doctors in the 17th century, in 18th century, however, it used the service of municipal doctor. Secular servants carried out manual works to keep the order and tidiness.

Patients mainly came from the lower social strata, more of them were Catholics in the age between 20 and 40. Non-Catholics constituted only marginal rate of the hospital's patients, part of them during the time of treatment converted. The time of hospitalization was different, usually took from some days to some months.

The Brothers of Mercy administered its hospitals according to the order's observance, its personnel and also admission of patients also responded to its stipulations. The reforms of Maria Theresia and Joseph II. intervened in the all aspects of the order's life and its hospitals and also modified the staff and structure of patients in Bratislava infirmary.